

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2010

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 22 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya swiletelo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 3 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke lembe leri. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU WA SWIVUTISO NTSENA, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hi ndlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE

XIYENGE XA B: NOVHELE – Hlamula xivutiso XIN'WE

XIYENGE XA C: NTLANGU – Hlamula xivutiso XIN'WE

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya 250 – 300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya 400 – 450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na nkhaqato.

7. Landzelela swiletelo leswi nga eku sunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge xin'wana na xin'wana eka papila RINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: kwalomu ka 40 wa timinete

XIYENGE XA B: kwalomu ka 55 wa timinete

XIYENGE XA C: kwalomu ka 55 wa timinete

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI		
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:		
Hlawula swithhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI		
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA
1. Kasi ku humelela yini? – S Mongwe	Xitsalwana	10
2. Polokwane – M Malungana	Xikambelantwisiso	10
3. Xigalana – MD Ndobe	Xikambelantwisiso	10
4. Wena Nyiko – JM Magaisa	Xikambelantwisiso	10
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:		
Hlawula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE		
5. Xitaxifamba – MT Babane, et.al	Xitsalwana	10
6. Xitaxifamba – MT Babane, et.al	Xikambelantwisiso	10
XIYENGE XA B: NOVHELE		
Hlamula xivutiso xin'we*		
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xikambelantwisiso	25
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xikambelantwisiso	25
XIYENGE XA C: NTLANGU		
Hlamula xivutiso xin'we*		
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xikambelantwisiso	25
13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25
14. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xikambelantwisiso	25
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25
16. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xikambelantwisiso	25

*Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa nghwaju ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1 – 4	2	
(b) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5 – 6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7 – 10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11 – 16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1 – 4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Kasi ku humelela yini? – S Mongwe

- 1 **Lavantshwa va tikhomise nyarhi hi timhondzo,**
- 2 Xana ku humelela yini hi vona?
- 3 Xana va ta huma kwihhi varhangeri va mundzuku?
- 4 Xana va ta hi rhangela njhani va ri karhi va titsandzeka?
- 5 Hikuva swilo swi sungula ku phohla hi makhwati.
- 6 **Lavantshwa va ba milawu eka lavakulu ka vona,**
- 7 Exikolweni va ya dyambu ri rhengile,
- 8 Phela a va ha chavisiwi, va to yima hi nenge.
- 9 Loko swo tshuka swi va pfukile vo tifambela hi ku rhula,
- 10 Loko lembe ri hela ti haka rimitsu hi xitalo.
- 11 Lavantshwa va ri va dya "future" va xeva hi "nice time",
- 12 **Tipulani to phanga i swakudya swa masiku hinkwawo.**
- 13 Va rivala leswaku va pulanela vutomi bya vona swo biha,
- 14 Va tshembe vatswari va vona va nga yima kahle,
- 15 Va swi ba hi makatla leswaku vukosi i mberha.
- 16 Lavantshwa rhandzani tibuku mi hambana na swa hava,
- 17 Tsundzukani ku kombela ku pfuniwa hi Yena.
- 18 Nhlonipho lowuyani wa tolo na tolweni wu kwihhi?
- 19 Xihlawuhlawu a xi bihile kambe a xi hlawula milawu,
- 20 Ntshunxeko wu kahle kambe wu tshunxe milawu hinkwayo.
- 21 Xana vatswari mi tshikela yini lavantshwa va lova?
- 22 **Kumbe ku veleka i ku huma moya ke?**
- 23 Loko ku ri ku huma moya n'wina a mi ta va mi ri kwihhi?
- 24 Loko va nga khomangi swi tiya,
- 25 Songani rigogo ra ha tsakama mi tlhela mi va khongelela.

Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla hi mitila leyi nga tluliki mune. Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo eka mitila ya 1, 6, 12 na 22.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Polokwane – M Malungana

- 1 Hoyohoyo vito rintshwa,
2 Vito ra Xi-Afrika,
3 **Ra ku tshama swi ku bee!**
4 I mani a a ta tshemba xana,
5 Leswaku vito ra Pietersburg ri ta ya yimberiswa?
6 Hakunene tiko a xi etleli.
7 Tihofisinkulu gee!
8 U ntsindza wa Limpopo,
9 U xivindzi xa Limpopo,
10 U xitikisi xa Limpopo,
11 U xolwe ra doroba.
- 12 Miako ya mfumo gee!
13 Ku chukiwa kona tinjhovo,
14 Ku peperhiwa kona timhaka,
15 Ti vondziwa kona timhaka ti vupfa,
16 Ku tirhisiwa kona rihlelonthabani.
- 17 U nghala ya N'walungu,
18 Nyavulala wa doroba,
19 U ba madoroba yo tala,
20 Ivi ya losa eka wena.
- 21 Tinghumendlhana ta tipolitiki gee!
22 Ti thya kona ncuva wa xipolitiki,
23 Ma ha n'wi tsundzuka gqweta Ngwako Ramatlhodi,
24 A a dzuka kona nyuku eka doroba leri,
25 A a chachamisa kona timhaka ta xifundzankulu.
26 Polokwane u fuwile tinyimpfu,
27 **U fuwile na swivatlankombe,**
28 **U fuwile tinxaka hinkwato ta vanhu,**
29 U nhenha ya doroba,
30 Bonga nghala ya N'walungu.

2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)

2.2 Mutsari u tirhisile riencisi eka ntila wa vunharhu lowu nge:

"Ra ku tshama swi ku **bee!**"

Hi wihi nkoka wa riencisi leri eka xitlhokovetselo lexi? (2)

- 2.3 Xana mutsari u titwa njhani hi vito lerintshwa ra Polokwane? Tsavula ntila eka xitlhokovetselo lexi ku seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.4 Xana mbuyelelo lowu nga eka mitila ya 27 na 28 wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 2.5 Xitlhokovetseko lexi xi nga va xi tsariwile hi nkarhi wihi wa swa tipolotiki laha Afrika-Dzonga? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Xigalana – MD Ndoobe

- 1 Ndzi xi vonile mina,
2 Ndzi xi vonile xigalana,
3 A xi nga fani na swin'wana hi muhlovo;
4 Kambe mitirho ya xona a yi tlula hinkwaswo.
- 5 A xi ri na ntima lo'wa xinyami,
6 Khwiri ra xona a ri tshama ri lo nde!
7 Mutswongiwa a sala a ri ribyanyi.
8 Hi ri a mi swi tshamelangi,
9 **Loko ri ku pfhaa!**
10 **Xona hi lexi.**
11 **Loko a ha ri ku tibeni ka xikandza,**
12 **Xona xi lo dzii, kwala ngoleni.**
13 **Loko a fihlula-lalela,**
14 **Xona xi dya ku tlula yena.**
15 **Loko a ku tlaku,**
16 **Xona xi kwala.**
- 17 Hakunene swa hlamarisa,
18 Munhu wa hlupheka mavoko a ri na wona,
19 Munhu wa hlakeleriwa mavhengele ya ri kona,
20 Embilwini u sayinile vugalana.
- 21 Ngati ya Mulungu a yi antswi ke?
22 Leswi na yena a nga na ngati ke?
23 Swona yena wa wu twa ndhombo wa xona?
24 Kumbe ngati ya yena ya hela ke?
25 U tsakela swona, u hanyela swona,
26 U tlhela a tiba xifuva, pthu, hi lawa!
27 Futhi ledyi hay'kho,
28 A dyo fana na xigalana,
29 Dyo va dyona dyi helerile!
30 Mano do, bya ximanga xexiya,
31 **A dyi nge pfuki dyi maketile,**
32 Xa dyona i mphaxani a ya ku pfindzi!
- 33 Tshika vugalana wena!
34 Laha u xurhaka kona ka fana na ka wena,
35 U nga chavi timbhonya; wo tiyela!
36 Tiyisela,
37 U ta dya,
38 U nga hi khomisi tingana.

- 3.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 3.2 Eka mitila ya 9 – 16, ku na ncino. Xana ncino lowu wu na nkoka muni eka mongo wa xitlhokovetselo lexi? (2)
- 3.3 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku munhu loyi wa tikukumuxa na ku hlambanya hi swiendlo swa yena. (2)
- 3.4 Xana mutsari u hi paluxela yini hi ntila wa 31 lowu nge: **"A dyi nge pfuki dyi maketile."** (2)
- 3.5 Wena tanihi mudyondzi u dyondza yini hi xitlhokovetselo lexi ke? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Wena nyiko – JM Magaisa

- 1 Nkarhi waku wu fana na khandlele,
 2 Tirha u tirhisa xinkadyana lexi,
 3 Hubutela tinyenyana na tihuku.
 4 Vurhongo byi xinga malolo na matoya,
 5 Nyiko yaku emisaveni i nkarhi walowu.
- 6 Nkarhi waku wu rhiyiwile swa ntlhamu,
 7 Ntlhamu wu tshexeka hambu ku nga welangi nchumu,
 8 Matimba ya wona ya le ka murhiyi,
 9 Tihlo rakwe ri honokele wona ntsena,
 10 Hubutela mahlambandlopfu na xirimela.
- 11 Nkarhi waku wu fana na nkholuko wa nambu,
 12 Hi nkarhi wa timpfula wu ba huwa wu bokexela,
 13 Matimba ya wona i ncheleto wa mpfula,
 14 Ku yima ka mpfula i rifu ra wona,
 15 Nkarhi waku wa fana na khandlele.
- 16 Nyiko n'wananga,
 17 Misava leyi u velekiweke ka yona yi tlharihile,
 18 Vanhu va yona va hleka hi swikosi,
 19 Wa wena i wo mama mi siyelana,
 20 Languta tolo u ta kuma nhlamulo ya vutomi.

- 4.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 4.2 Hikokwalaho ka yini mutsari a fananisa nkarhi na khandlele ke? (2)
- 4.3 Mutsari u hlamusela yini hi ntila wa 4 lowu nge: "Vurhongo byi xinga malolo na matoya"? (2)
- 4.4 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku vanhu lava hi hanyaka na vona a va tshembekangi. (2)
- 4.5 Xana mutswari loyi a kumekaka eka xitlhokovetselo lexi hi nga vula leswaku i mutswari wa njhani ke? Seketela nhlamulo ya wena hi marito ya wena n'wini. (2)

[10]**NA****A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)**

- Hlamula XIVUTISO xa 5 kumbe 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzeleka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Xitaxifamba – MT Babane

- 1 Loko a ha lava ndhawu a a ri nkorhoki.
 2 **Kambe sweswi a nga mila timitsu,**
 3 **U holovisa un'wana na un'wana etikweni.**
 4 Byalwa byi lumbetiwa siku na siku,
 5 Kambe wa hembra, a hi byalwa.
 6 Byalwa ko va xivhiko, ko va xitlhangu.
- 7 Ka mukhulu va karhele hi yena.
 8 **Milandzu ya kona yo hlongorisana kunene.**
 9 Vuloyi, timbholovo, vukhamba, ta ku chelela ...
 10 **Xihlungwana a xa ha tumbeti swihundla swa yena.**
- 11 Tinhunguvana ta swingomantanda ti ba bvuri.
 12 Munhu loyi a nga hlongoriwangi ha vomu le Vugimamusi.
 13 **Ku lehisela yena mbilu ehubyeni ko va milorho.**
 14 Ntirhisano na ntwanano swi nyika ndzhuti etikweni.

Kombisa hilaha mutsari a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo eka mitila ya 2, 3, 8, 10 na 13.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO

Tlhela u hlaya xitlhokovetselo lexi nga eka xivutiso xa 5 kutani u hlamula swivutiso leswi nga laha hansi.

Xitaxifamba – MT Babane

- 6.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 6.2 Mutsari u vula yini eka ntila wa 1 loko a ku: "Loko a ha lava ndhawu a a ri nkorhoki"? (2)
- 6.3 Tsavula ntila lowu kombaka leswaku hambu va hlahluva ku lavisisa munhu loyi a hetaka vanhu, tinhlolo a ti kombi mhaka ya ntiyiso/leyi hetisekaka. (2)
- 6.4 Xana wena loko a wu ri murhangeri etikweni leri ku tshamaka munhu loyi wa xitaxifamba a wu ta endla yini hi yena? (2)
- 6.5 Marito ya 'xivhiko' na 'xitlhangu' eka ntila wa 6 ya yelana. Xana hi wihi nkoka wo tirhisa marito lama hamambirhi? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA***Mulunguntima* – TH Khosa**

Xiya xivuriso lexi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta xi landzela.

"Hambi wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka."

Nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi, kutani u kombisa hilaha ntiyiso wa xivuriso lexi wu tipaluxaka hakona eka tsalwa leri, u kongomisa eka Johnson Hlongwane. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi nga endzeni ka tsalwa.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO*****Mulunguntima* – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku suka kwalaho Hlongwane a rhangisana na Maria. Va ya nghena emovheni. Va kongoma ehofisini ya Mathebula. Va kuma a ri kona. Ana Maceke a a n'wi fonerile leswaku va le ndleleni. Kwalaho Hlongwane a humesa cheke a yi veka etafuleni. A va a humesa na xiphephana lexi nga na nomboro ya pasi ra Chavalala. A humesa na papila ra akhawunti. A tlhela a pfula bege ya yena, a humesa xiviko lexi nga tsala hi Chavalala. Xiviko lexi a xi ri na nsayino wa Chavalala. A humesa na papila rin'wana leri nga na nsayino wa Brooks. A swi veka kwala tafuleni. Mathebula a tlakula thelefoni a tlhokonyotela tinomboro. Endzhaku a vulavula. "Jerico," a vulavula. "Wa nga tanyana." A veka thelefoni. Ku nga si hela nkarhi wo leha ku ta nghena jaha ro koma.

- 8.1 A va khandziyisana movha va ya efemeni yihi laha a ku tirha Mathebula? (1)
- 8.2 Vuxaka bya Maria na Hlongwane a byi ri byihi ku kala va khandziyisana movha? (2)
- 8.3 Ku vonaka ku ri na xikungu lexi a xi lava ku endliwa laha hofisini ya Mathebula. Hi xihi xikungu lexi naswona va swi kotile ku xi fikelela ke? (2)

- 8.4 Cheke leyi Hlongwane a nga ya na yona ehofisini ya Mathebula a a yi kuma kwihi naswona a va lava ku endla yini hi yona? (2)
- 8.5 Hlongwane u endla swilo leswi hinkwaswo hikwalaho ka nsusumeto wo karhi. Paluxa nsusumeto wa kona? (2)
- 8.6 Hikwalaho ka yini Hlongwane a tikuma a ri karhi a hiseka hi ndlela leyi a hisekaka hi yona ku ya hi ntshaho lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 8.7 Loko Mathebula a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini eka mhaka leyi va nga yi sungula na vanghana va yena? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

"A ndzi kholwi leswaku na ku tirha xa tirha," ku ya Richworth emahlweni. "Xikwembu xi tlharihe ngopfu. Loko a xi lo nyika Hlongwane vutlhari a hi ta xaniseka ngopfu. A ndzi si tshama ndzi vona munhu wa manyunyuni na xinyanyu ku fana na yena."

Misava yi jikajika na nkarhi. Ku pela ka dyambu swi hlola ku xa ka rona. Musumbunuku ku pfuka vaChavalala ehodela. U lo na heta ku hlamba o ya fihlula. Endzhaku ka nkarhinyana movha xi ta ku tsheke! Xi n'wi rhwala xi pandza doroba na yena va kongoma eSelby. Ku lo rhumeriwa munhu ku ta n'wi teka. Briggs na swirho swin'wana swa bodo swi n'wi yimerile. A fika a xewetana na vona. Va rhangwa va bulela etiyeni, leti na letiya. Ku suka eka rihanyo ra Giyani, ku hisa ka Giyani, nhluvuko wa Giyani, vanhu va Giyani. Feme ya Giyani. Ntirho wa le femeni. Vanhu va le femeni. Matirhelo ya le femeni, ntirhisano wa le femeni.

- 8.8 Xana Chavalala ku kala a tikuma a ri eka ndhawu leyi, a a fanele a ya kwihi naswona a a ya endla yini? (3)
- 8.9 Hlamusela leswaku i mani Hlongwane loyi ku vulavuriwaka hi yena, naswona i yini lexi endlaka leswaku Richworth a vulavula hi ndlela leyi? (2)
- 8.10 Richworth na munghana wa yena ti va khumba njhani timhaka ta Hlongwane na feme ya PPE? (2)
- 8.11 A wu ta n'wi tsundzuxa yini Hlongwane eka maendlelo ya yena lama ya langutekaka ya soleka ku ya hi mavulavulelo ya Richworth? (2)
- 8.12 Xana u dyondza yini hi matikhomelo ya Chavalala loko a ri karhi a xanisiwa hi Hlongwane entirhweni? (2)
- 8.13 Hi wihi nkongomelo wa tsalwa leri? Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka: (1)
- (a) Va veleka miri, a va veleki mbilu.
- (b) Hambu wo kota ku vulavula Xilungu a wu nge vi Mulungu.
- (c) Mavondzo a ya hakeli. (1)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

Mibya ya nyekanyeka – BKM Mtombeni

Kombisa hilaha Madambi na Nyiko va tsandzekeke hakona ku tsakisa tata wa vona evuton'wini.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO*****Mibya ya nyekanyeka – BKM Mtombeni***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Miri wa mana wa yena a wu sungula ku rhurhumela hi vusindza na xivitwana na mbitsi yo pfumala ntamu wo boha vutomi bya Celela byi nga humi exivirini xa yena. U n'wi xingile hi matimba ya yena, a n'wi tswontswa, mihloti yi ri karhi yi xiririka emarhameni yi tshonela emombyeni wa Celela yi hundza yi ya wela ehansi, yin'wana yi tshama emisisini yi fana na mberha loko dyambu ri nga si huma.

Mihloti ya Cheyeza yi hundzukile mhamba ya rirhandzu leyi humaka etinhunguvanini ta ngati yin'we leyi a yi ri misiheni ya vona havambirhi, ku bohana ka mutswari na n'wana wa yena hi nkava wa mbeleko na mafundzu ya mibya ya ntehe.

Ndzi ku vukarhile Celela wa mina na Mbhazima, ndzi ku khomile hi mavoko ya mina hamambirhi, u nga ndzi feli n'wananga, ndzi hanyele; hanyela mina na tata wa wena ntsena. A wu nge fi Celela u ta ongoleka, u hola, u va u pfuka u tsutsuma."

- 10.1 Xana ku lo humelela yini hi Celela ku kala mana wa yena a vulavula hi ndlela leyi? (2)
- 10.2 Cheyeza u tshame a ya eka Mufundhisi Tihomandloti laha a nga kombisa ku ka a nga enerisiwi hi mahanyelo ya Celela. Boxa timhaka TIMBIRHI leti a ti vilerisa Cheyeza. (2)
- 10.3 Mufundhisi Tihomandloti u hlamule Cheyeza a kombisa timhaka to karhi. Boxa timhaka TIMBIRHI leti a nga ti boxa ku ringeta ku hlamula swivilelo swa yena. (2)
- 10.4 Loko a ku ri wena la hlamuriweke hi ndlela leyi Cheyeza a nga hlamuriwa hi yona a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

- 10.5 Hi ku vona ka wena, ku xinga Celela hi matimba a swi ri na nkoka muni eka mana wa yena? Hlamusela. (2)
- 10.6 Loko mufundhisi Tlhomandloti a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi timhaka ta swa vutomi? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Xiviri xa yena hi mpfhuka a rhandzana na Soluka a xo tshama xi tele mitorho ya Soluka, mbhuri ya ku vatlwa, xongeleni n'wana Xiqhozana, malwandla, ku basa mbilu na xichavo xa vujagana bya le ndyangu, ririmi onge ri lo endleriwa ku dya vulombe ntsena.

- 10.7 Ku ya hi ntshaho lowu nga laha henhla ku yelana loku nga kona exikarhi ka muti wa ndyangu wa ka Tlhomandloti na wa ka Maduna hi kwihi? (2)
- 10.8 Ku na mhaka yin'we leyi hambanisaka Tlhomandloti na vatswari va Soluka mayelana na mavonelo eka timhaka ta swa vutomi. Boxa ku hambana loku. (2)
- 10.9 Madambi loko a vulavula na tata wa yena hi mhaka ya Soluka, u vulavula hi "tatana wa ka Kriste". Ku na xikhovolelo eka mavulavulelo lawa loko hi ma pimanisa na timhaka leti a ti vuriwa hi munhu loyi wa ka Kriste. Hi xihi xikhovolelo lexi? (2)
- 10.10 Nyika nkongomelo wa tsalwa leri. (2)
- 10.11 Xana u dyondza yini hi vumunhu bya Tlhomandloti eka tsalwa leri? (2)
- 10.12 Nyika vito ra ndzisana ya Madambi na ntirho lowu a dyondzeleke wona. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA***Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Loko nsati wa wena a humile exiporweni swi ala kwihi ku ya ekaya u ya tilavela wanhwana wa Muchangana u n'wi lovola, u n'wi teka u ta tshama na yena haleno Joni ku tlula ku tlanga hi mali, nkarhi na vutomi bya wena na swihlanganamalini swa tiko leri ra Joni lava nga pfuniki nchumu handle ka ku ku dyela mali u sala evusiwaneni.

MATANATO: A mi tivi nchumu. A mi tivi leswi mi swi vulavulaka. Phela Rhoda Chanki i Muchangana wo hetelela. A ngo va hafu Muchangana, kambe i Muchangana wa xiviri. Va ka vona va lo hundzuka makholwa laha Joni, se va lahlekeriwa hi ririmi ra Xichangana. Wena Mavhavaza ndzi ku byerile leswaku va vulavula Xichangana hambileswi mana wa kona a nga Busumana.

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, hlamusela vumunhu bya Matanato u ri karhi u seketela hi leswi humelelaka etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO*****Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XILUMUNI: Swi helele kwihi?

MAVHAVAZA: Loko hi tthelela enkoponi ndzi fikile ndzi hlamusela vakulukumba va ka hina, kutani va ndzi yisa eka Nkulukumba Sabawa, ivi yena a ndzi yisa eka Nkulukumba Xinorobaji. Yena u vitanile Faduku na Basikiti va tshama va vulavula, va twanana leswaku Nkulukumba Masayiti wa n'anga a ndzi endlela mirhi yo tirha hi yona hikuva tinhlole ta yena a ti kombisa leswaku ndzi suke ndzi rhwele badi hi makatla loko ndzi suka ekaya.

- 12.1 Xana vakulukumba lava va vulavula va ri kwihi? (1)
- 12.2 Xana xikongomelo xo va Mavhavaza a yisiwa en'angeni a ku ri xihhi? (2)
- 12.3 Paluxa xivangelo xa ku va Mavhavaza a yisiwile en'angeni. (2)
- 12.4 Xana murhi wa Masayiti wu tirhile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 12.5 Hikokwalaho ka yini Mavhavaza a felela eka Mulungu loyi a a n'wi tirhela? (2)
- 12.6 Xana Mavhavaza a a ta a huma etikweni rihi? (1)
- 12.7 Hi ku vona ka wena, tsalwa leri ri nga va ri tsariwile hi nkarhi wa xiyimo xihhi xa swa tipolotiki eAfrika-Dzonga? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO: A ndzi nyangatsekile, se ndzi n'wi byela leswaku ndzi tilulamiserile ku tshika ntirho. Se yena a ndzi byela leswaku ndzi yimanyana wa ha vulavula na nuna wa yena. Loko ndzi nga si ehleketa nchumu, ndzo vona maphorisa va ta va ndzi khoma ndzi ya pfaleriwa.

XILUMUNI: Mi pfaleriwela timpiko timbirhi ta huku kokwana Cauke?

- 12.8 Xana Matanato a a khomeriwa yini? (1)
- 12.9 Xana Matanato u helele kwihi endzhaku ka loko swi kumekile leswaku Rhoda i n'wana wa buti wa yena? (2)
- 12.10 Matanato u ku dyondzisa yini hi mahanyelo ya yena? (2)
- 12.11 Nyika ntlimbo lowu Matanato a hlanganaka na wona etsalweni, u tlhela u tsala muxaka wa wona. (2)
- 12.12 Nyika nkucetelo lowu wu nga vaka wu endlile leswaku Matanato a xavela Rhoda na va ka vona byalwa hambileswi a a khomiwile nkuzi hi vatsotsi? (2)
- 12.13 Xana Matanato a a va tekisa ku yini vavasati va Machangana va le matikoxikaya? (1)
- 12.14 Xana N'wa-Xirhami na Rhoda a va fana hi yini? (1)
- 12.15 Xana marito ya Xilumuni eka ntshaho lowu ya komba yini? (2)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA***Vukosi i mberha – P Ndlovu***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

BONEKA: ... namuntlha ndzi kholeliwa hi Khengu loyi a a luva eka mina. Xikweni a a nga hembu loko a ku ndzi ta hlupheka, se hi leswi swi humelerile ...

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha mutsari a swi koteke hakona ku paluxa hungu leri fambelanaka na vito ra tsalwa leri. Hlamusela u ri karhi u nyika swikombiso leswi faneleke swo huma etsalweni u kongomisa eka vutomi bya Boneka.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO*****Vukosi i mberha – P Ndlovu***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WA-VUKWELE: Mhaka leyi yo Boneka a ya eJoni ma yi twisisa xana? Mina ya ndzi kanakanisa.

N'WA-VUSIKA: Leswi vulaka leswaku mi ehleketela ku ri a nga hi jikela a rhandzana na Xikweni ke?

- 14.1 I mani loyi a nga ta na miehleketo ya leswaku Boneka a tlhela na Xikweni eJoni? (1)
- 14.2 Hikwalaho ka yini Xikweni a fanele ku tlhela na Boneka eJoni? (2)
- 14.3 Vuxaka bya Boneka na N'wa-Vusika hi byihi? (2)
- 14.4 Xana mano ya N'wa-Vukwele yo ringeta ku kucetela N'wa-Vusika ku kavanyeta makungu ya ku va Xikweni a tlhela na Boneka eJoni ya tirhile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.5 Hi ku landza leswi humeleleke eJoni exikarhi ka Xikweni na Boneka, kombisa hilaha n'wangulano exikarhi ka N'wa-Vukwele na N'wa-Vusika wu nga xikhovolelo xa ntlangu hakona. (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WA-MDAKA: Hi swona mina ndza famba. [*A huma a famba a ri karhi a vulavula a ri yexe endleleni a kondza a ya fika ekaya.*] Leswi swi nga endliwa hi Xikweni swona swa ndzi hlamarisa na sweswi. Impela buti o tshika vasati va yena va kahle va xichavo a ya yengiwa hi thugamama liya. Kumbe yi lo n'wi humba mano n'wana manani. Hambu u ri wa ha ta endla jaha leswiya hi ku se ti dya ti ya emagoveni...

- 14.6 Xana N'wa-Mdaka a a huma kwihi eka siku leri naswona a a ya endla yini eka ndhawu ya kona? (2)
- 14.7 Loko Khetani a sungula ku tirha u tekile mana wa yena na N'wa-Vukwele a ya tshama na vona. Xana swi kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 14.8 Hi yihi thugamama leyi N'wa-Mdaka a vulaka leswaku yi tekiwile hi Xikweni? (1)
- 14.9 Hi wihi ntlimbo lowu Xikweni a a ri na wona kukala a hlongola vasati va yena? (2)
- 14.10 Ku **humba mano** i ku endla yini? (2)
- 14.11 N'wa-Mdaka u vula yini loko a ku Xikweni **ti dya ti ya emagoveni**? (2)
- 14.12 Xana u yima na yena N'wa-Mdaka leswaku vasati lava Xikweni a va tshikeke va kahle na ku va na xichavo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.13 Hi wihi n'wana wa Xikweni loyi N'wa-Mdaka a komberaweke ku n'wi hlayisa? (1)
- 14.14 Xana u dyondza yini hi vumunhu bya Boneka eka tsalwa leri? (2)
- [25]**

KUMBE

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA

Xivoni xa vutomi – IS Shabangu

Ntlangu: I mhangu ku tilavela

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

PETER: (*A rila hi xihluku*) Yoo, *please*, Valerie, ndzi rivalele hikuva la ndzi nga kona ndza tshwa swange hi le tiheleni. Ndzi riva ...

Vanhu vo tala va onhakeriwa hi mindyangu ya vona hikwalaho ko yengiwa hi swilo swo ka swi nga pfuni nchumu. Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa hilaha Peter a onhakeriweke hi ndyangu wa yena hakona.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO***Xivoni xa vutomi – IS Shabangu*****Ntlangu: ... Xi tshemba nkolo**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

SOLLY: Hi mina yaloye, Sarah. Xikwembu na xona xi hi endle nsele ku ka hi nga hlanganangi u nga si tekiwa na mina ndzi nga si teka. Phela ndzi ku rhandza ku tlula na dyilo ledyiya Rose wa tiva.

SARAH: Na mina swi tano, murhandziwa, u ndzi hlanganisa nhloko lero loko ndzi ku tsundzuka ndzi khoma hi xivundza John dyi ri kwala. (*Va hleka*) Aa, leswi onge a wu ndzi tshembi ke?

- 16.1 Xana Solly na Sarah va vulavula va ri kwihhi? (1)
- 16.2 I yini lexi xi nga endla leswaku Sarah swi n'wi olovela ku tisa xigangu emutini wa yena? (2)
- 16.3 Swimunhuhatwa leswi swi ve na ntlimbo wo karhi. Hi ku vona ka wena xana ntlimbo lowu swi hlanganaka na wona i wa le handle kumbe i wa le ndzeni ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.4 Xana rhengu leri Solly a teke na rona ra ku tshunxa ntimbo lowu swimunhuhatwa leswi a swi ri na wona hi rihi? (2)
- 16.5 Hi ku vona ka wena vito ra xihungwana lexi ra fambelana na hungu ra xona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 16.6 Boxa dyondzo leyi u yi kumaka eka xihungwana lexi. (2)

Ntlangu: Swona swi ri swa yini?

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

DOKODELA: Er, ku kumeke leswaku ... (*A miyela nkarhinyana*) ku kumeke leswaku loko ngati ya yena yi kamberiwile, ku kumeke leswaku u HIV *positive* naswona se yi le ka *an advanced stage*. Hileswaku ...

BRIDGET: Yoo, n'wananga! Ndzi dlele n'wanangoooo!

- 16.7 Xana ximunhuhatwa lexi ku vulavuriwaka hi xona i mani? (1)
- 16.8 Bridget u vula yini loko a ku hi yena a nga dlaya ximunhuhatwa lexi ku vulavuriwaka hi xona laha ka ntshaho lowu? (2)
- 16.9 Makwavo wa ximunhuhatwa lexi ku vulavuriwaka hi xona i 'Makungu'. Xana yena u helele kwihhi? (2)

- 16.10 Bridget na Edward a va ri na ntlimbo endyangwini wa vona. Xana ntlimbo lowu a wu vangiwa hi yini? (2)
- 16.11 Xana nkongomelo wa xihungwana lexi hi wihi? (2)
- 16.12 Bridget a ku ri munhu wo tikukumuxa. Nyika xikombiso XIN'WE lexi humaka eka ntlangu ku seketela mhaka leyi. (2)
- 16.13 Hikwalaho ka yini Bridget a vula leswaku u dlayile n'wana wa yena? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80